

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 122 2001

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-19-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2002

Miscellanea

Stamboksbidrag av Lars Wivallius alias Erik Gyllenstierna alias Svante Stenbock

I bibliotekens gömmor förvaras få dokument, som genom sin tidsstämning och sin personliga prägel erbjuda större intresse och behag än stamböckerna. För litteraturhistorisk, lärdomshistorisk, biografisk forskning erbjuda de outtömliga källor.¹

Så börjar en artikel, som Tönnes Kleberg skrev om en av Carolinas stamböcker för drygt femtio år sedan.¹

I det följande presenteras några stamboksbidrag, som kan kasta ljus över en period i Lars Wivallius' levnad. Efter ett knappt års studier vid Uppsala universitet gav han sig 1625 ut på kontinenten för språkstudier. Det var under trettioåriga krigets första decennium och i det oroliga Tyskland förde den unge svensken ett kringfacklande och äventyrligt liv. Bedrägerier var honom icke främmande. Det har varit känt alltsedan hans egen tid att han kallade sig för friherre Erik Gyllenstierna och att han under detta namn bl a lyckades gifta sig med adelsfröken Gertrud Grip. Men att han begagnade sig av ytterligare ett falskt namn lyckades jag upp-
täckta först för några år sedan.

Efter att ha publicerat hittills okänt källmaterial angående Wivallius' fängelsetid i Nürnberg fick jag brev från stamboksforskaren Vello Helk som skrev: 'Du har löst en gåta åt mig'.² Gåtan var två stamboksbidrag som han stött på i sin forskning, det ena daterat 1608, det andra 1627 och båda signerade 'Svante Stenbock', men med så olika handstilar, att de knappast kunde vara skrivna av samma person. Det fanns emellertid bara en Svante Stenbock vid denna tid.

Det nya material om Wivallius, som hittades i en handskriften Nürnberg-krönika under mitt arbete på Germanisches Nationalmuseum i Nürnberg, innehöll inte bara fem hittills okända klavogivisor på tyska, utan också berättelsen om hur

Wivallius, genom att utge sig för att vara greve, hade lurat till sig pengar både i Strassburg och Nürnberg.³ I texten förekommer en icke namngiven professor i Strassburg. Att det var den kände Matthias Bernegger (1582–1640) framkom vid en kontroll av Nürnbergs rådsprotokoll och Berneggers brevväxling. Genom dessa källor fick vi också veta vilket grevligt namn Wivallius använde: det var *Svante Stenbock* han kallade sig, åtminstone i Strassburg och Nürnberg, men antagligen också i Montpellier och annorstädes. Som 'den svenske greven' sattes han i fängelse i Nürnberg på begäran av Bernegger i januari 1627. I rådsprotokollen påpekas också att Wivallius under sitt grevliga namn hade skrivit ett bidrag i rådskonsulenten Jakob Fetzers stambok. Eftersom stamboken ifråga har bevarats och numera finns på biblioteket i Wolfenbüttel lyckades jag hitta detta bidrag.⁴

Wivallius använder en känd sentens som sitt grevliga valspråk: *Non videri sed esse* (han förstod konsten att gäcka folk!) och han kallar sig för *comes de Stegholm et Westerwich, L(iber) B(aro) de Helgö et Lehna*. Helgö och Kungslena ingick i den äkta Svante Stenbocks besittningar, men han var inte greve utan baron. Wivallius blandar skickligt ihop två olika titlar: grevar till Stegholm och Västervik hade de båda Svante Sture varit. Sextio år innan Wivallius skrev bidraget i Nürnberg hade Svante Sture d.ä. dött i Sturemordet, och med Svante Sture d.y.'s bortgång hade denna grevliga ätt dött ut elva år innan bidraget skrevs. Vapnet, så som Wivallius tecknat det, går snarare att knyta till Sture-vapnet än till ätten Stenbocks. Det senare hade den äkta Svante Stenbock 1608 i Tübingen låtit måla i en stambok tillhörig en ung adelsman som på den tiden var student vid collegium illustre därstädes. Svante Stenbock själv var samma år inskriven vid universitetet i Tübingen trots att han redan hade fyllt trettio år.⁵ Hans motto i bidraget *Elendt nicht schadt dem der tugendt hat* syftar på hans egen situation: 'Elend' betyder ursprungligen 'landsflykt'. Svante Stenbock som tillsammans med fadern 1597

till 1602 hade varit i tjänst hos Sigismund i Polen, befann sig i landsflykt sen dess. Inte förrän 1614 skulle han få återvända till Sverige.

Om Wivallius var personligen bekant med Svante Stenbock vet vi inte. En länk mellan de båda är Lars Olofsson Wallius, släkting till och akademisk handledare för Wivallius i Uppsala och också den Wivallius i sin nöd vände sig till när han på flykt undan sin svärfars vrede återvände från Danmark till Sverige. Efter Svante Stenbocks död på Helgö i Uppland 1632 var det Lars Oloffson Wallius som höll likpredikan över honom i Uppsala domkyrka.⁶

Samma sentens *Non videri sed esse* som Wivallius hade skrivit i Fetzers stambok använde han också när han skrev ett bidrag i en av de två bevarade stamböcker som en gång ägdes av den kände konstagenten Philipp Hainhofer i Augsburg.

Hainhofers stambok är ett tryckt exemplar av *Speculum morale instar albi amicorum* (Frankfurt a. M. 1614) och Wivallius har skrivit på s. 190. Årtalet som senare har suddats ut kan bara ha varit 1627. I januari 1627 fängslades Wivallius i Nürnberg som 'den svenske greven', och redan den 6 mars 1627 meddelades vid ett rådssammanträde, att svensken hade medgett att han inte var någon greve Stenbock – utan att hans riktiga namn vore *Ericus von Guldenstern*. De två bidragen undertecknade *Svanto Steinbock* måste alltså vara skrivna före den 6 mars 1627.

I Jakob Fetzers stambok finns inte bara bidraget av den falske Svante Stenbock. I samma stambok finns ännu ett bidrag av Wivallius, undertecknat Erik Gyllenstierna och med det franska citatet *Si la fortune me tourmente / L'esperance me contente*. Detta odaterade bidrag måste likaså vara skrivet 1627. Wivallius bifogar inget vapen trots att vi vet att han ägde den äkta Erik Gyllenstiernas vapenstämpel, som han på okänt vis måste ha kommit över. Tyvärr vet vi ingenting om ett eventuellt möte mellan Wivallius och Erik Gyllenstierna. I stamboksbidraget undertecknat *Ericus Guldenstierna* fogar Wivallius fräckt *mpp* – 'manu propria' till namnteckningen.

I den unge patricierns Christoph Ölhafens stambok skrev Wivallius till slut sitt riktiga namn. Han undertecknar som *Lau(rentius) Sveno-Wivallius Nericia-Svecus* och kallar sig för språkstudent, *Lingu(arum) Studio(sus)*. Sin språkbegävningsdoku-

menterar han med citat på åtta olika språk. De hebreiska, grekiska, latinska, franska, italienska, spanska, tyska och svenska sentserna är alla skrivna med olika piktur. Detta bidrag är det enda med en närmare datering: *Norimbergae in mense septembris 1628*.

Denna månad släpptes Wivallius ur fängelset i Nürnberg, där han hade tillbringat ett år och åtta månader.

Alla de fem hittills okända klagovisor som han diktade under denna fängelsetids senare skede ska sjungas på samma melodi: *Im Thon wie das weltliche und ungereumbd Bullen Lied "Ach wie bin ich von Herzen betrübt"*. Melodin till visan hittar man bl a i en lutbok från Königsberg. Denna handskrift från 1620-talet fanns före andra världskriget i her-tigdömet Preussens arkiv i Königsberg. Den förvaras numera i Vilnius och är också utgiven i faksimil.⁷ Melodin som Wivallius hade tänkt sig och som han även använde till visor som är kända sen länge härstammar från början från England.⁸

Bidrag till stamböcker är dokument av stor omedelbarhet. De fyra av Wivallius i Nürnberg skrivna stamboksbidragen kan förmedla känslan av autografernas fascination. Tre andra bidrag vars skrivare på olika sätt var knutna till Lars Wivallius' biografi ska här omnämnas.

Jacob Bose Rudbeckius var rektor vid gymnasiet i Örebro under Wivallius skolår där och vi känner till en porträtteckning som den unge eleven gjorde av sin lärare. När Rudbeckius i juli 1631 skrev in sig i ett album ägt av Jacob Guthraeus, en skotsk köpmansson, var han redan rektor vid Stockholms schola.

Till samma stambok som Rudbeckius lämnade också den redan ovannämnde Lars Olofsson Wallius ett bidrag. Denna anförvant till Wivallius, vars egen stambok är bevarad i Linköping, skrev under som *Laurentius Olai Wallius Nericiensis* med alla sina titlar. Han tillägnar sin *studioso ... amantissimo* psaltarversen 45, 11. Skotten Jacobus Guthraeus kom att lämna sitt folk och sin faders hus (*obliviscere populum et domum patris tui*) för alltid. Han stannade i Sverige och blev först rektor i Västerås och senare präst i Sala och St. Tuna.

Slutligen har den 4 juli 1598 i Rostock studenten Ulpho Christophori skrivit in sig i den stambok som ägdes av hans studiekamrat Israel Olai Fortelius. Ulpho Christophori är ingen annan än

Ulf Grip, som drygt trettio år senare kom att bli den som Lars Wivallius under namnet friherre Erik Gyllenstierna lurade både på dotter och pengar.⁹

Dessa tre stamboksbidrag ur kretsen kring Wivallius hittades under arbetet med Kungl. bibliotekets stamböcker, som numera är tillgängliga genom en detaljerad tryckt katalog.¹⁰

Den tyske barockförfattaren Julius Wilhelm Zingref publicerade 1631 ett dictum om en episod från Wivallius' Strassburg-vistelse. Det var Johann Caspar Freinshemius, discipel och blivande svärson till den ovannämnde Matthias Bernegger (senare professor i Uppsala och drottning Christianas bibliotekarie) som berättade episoden:¹¹

Ein Schweed namens Lorentz Vivallius, der eines schlechten herkommens / gab sich hin vnd wider für einen Grafen / Freyherrn / Edelman auß / brachte dardurch hin vnd wider vil ebrliche Leüth umb das jbrige. Von demselben wurde geredt / daß er zu Straßburg / sein stercke zubeweisen / ein dickes Deller mit der Naafß entzwey gebrochen / darauff sagte Herr Freinshheimer / Es seye nach der proportion vermutlich / wie er mit der Naafß den Teller / also werde er mit dem Halß den Galgen entzwey brechen.

(En svensk av låg börd kallad Lorentz Vivallius utgav sig ibland för att vara greve, friherre, adelsman och lurade på det viset många hederliga män på pengar. Om honom berättades, att han i Strassburg för att visa sin styrka krossade en tjock tallrik med näsan. Då sa herr Freinshheimer, att man kan gissa, att såsom han krossade tallriken med näsan sa kommer han att krossa galgen med halsen.)

Lotte Kurras

NOTER

- 1 Tönnes Kleberg, En stambok från den svenska diktningens guldålder. Svensk Litteraturtidskrift 11 (1948) S. 128–144.
- 2 Lotte Kurras, Fünf unbekannte Nürnberger Klagelieder des Lars Wivallius alias Erik Gyllenstierna alias Svantho Stenbock. Samlaren 106 (1985) S. 21–30.
- 3 Lotte Kurras, Norica. Nürnberger Handschriften der frühen Neuzeit (Die Handschriften des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg 3) Wiesbaden 1983, Nr. 2 S. 27 f. – Senare hittade jag samma text också i handskriften Nürnberg, Germ. Nationalmuseum, Hs 17 602, Bl. 418^r–407^r (! inskriven bakifrån).
- 4 Bidraget som jag 1985 publicerade för första gången (jfr anm. 3) reproducerades senare i färg hos Lars Lönnroth und Sven Delblanc, Den Svenska Litteraturen, Stockholm 1987, Bd 1 S. 170.

- 5 Svante Stenbock immatrikulerades i Tübingen den 25.6.1608 (Albert Bürk und Wilhelm Wille, Die Matrikeln der Universität Tübingen, Bd 2, Tübingen 1953, Nr. 18 110).
- 6 Lars Oloffson Wallius, Vidua thet är en predikningh om enkiör tå som ... Her Swante Steenbocks Frijherres till Öhrsteen och Cronebeck, Arff herres till Torpa oc Helgöön, fordom Laghmans vthi Sudermannelandh ... begroffs i Vpsala domkyrkia then 17. Junij ... 1632. Uppsala 1633. Jfr. också Barbro Flodin, Svante Stenbocks Epitafium i Uppsala Domkyrka (Antikvariskt arkiv 67) Stockholm 1979.
- 7 The Königsberg Manuscript. Ed. by Arthur J. Ness and John M. Ward. Columbus, Ohio 1989, Nr. 135. Jfr. också Claude M. Simpson, The British Broadside Ballad and its Music, New Brunswick, New Jersey 1966, S. 34–36.
- 8 Jag tackar Clytus Gottwald, Stuttgart, som identifierade melodin. – Texten till den tyska visan "Ach wie bin ich von Herzen betrübt", men inte melodin, finns två gånger i Christopher Johansson Ekeblads visbok (Stockholm, Kungl. Biblioteket, E.S. C. VI. 1.13), jfr Sverker Ek, Studier i Wivalliusvisornas kronologi (Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet 24) Uppsala 1921, S. 14.
- 9 *Vlfo Christophori Calmariensis Suecus* immatrikulerades i Rostock i december 1597, se: Adolph Hofmeister, Die Matrikel der Universität Rostock, Bd 2, Rostock 1891, S. 258.
- 10 Lotte Kurras und Eva Dillman, Die Stammbücher der Königlichen Bibliothek Stockholm (Acta Bibliothecæ regiæ Stockholmiensis 60) Stockholm 1998.
- 11 Julius Wilhelm Zingref, Teutscher Nation Denckwürdiger Reden Apophthegmata genannt. Teil 2 Strassburg 1631, S. 103 (W. W. Schnabel, Nürnberg, har vänligen uppmärksammat mig på detta).

I lite annorlunda form och med samtliga stamboksbidrag i bild publicerades artikeln på tyska i Festschrift für Vello Helk zum 75. Geburtstag. Tartu 1998 S. 137–148. För hjälpen med den svenska översättningen vill jag gärna tacka Eva Dillman.